

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

УДК 373.5.016:91:[316.77:005.336.2]

В. В. БЕНЕДЮК

кандидат педагогічних наук, доцент

С. І. ОРЛОВА

кандидат психологічних наук, доцент

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

У статті розкрито технологічні варіанти формування комунікативної компетентності учнів в єдності з активізацією їх роботи на уроках географії. Доведено, що використання інноваційних підходів стимулює мотиваційну сферу й мислення школярів та створює основу для їх ефективного спілкування. Аналіз експериментальних матеріалів підтверджує, що впровадження інтерактивних технологій зумовлює творчий процес пізнання, у ході якого учні розвивають навички спілкування, долають комунікативні бар'єри та отримують позитивні емоції. Ефективне формування географічних знань передбачає організацію комунікацій на основі географічної карти та інших наочних матеріалів. Розроблені нами технологічні варіанти підтверджують, що впровадження проблемного підходу до формування знань відіграє особливу роль у забезпеченні ґрунтовних знань та розвитку творчого мислення школярів, що є основою для ефективного спілкування в процесі пізнання. Доведено високу ефективність формування комунікативної компетентності учнів при використанні краєзнавчого принципу навчання. Зокрема, використання інформації про свій край сприяє розвитку навичок спілкування, що ґрунтуються на знаннях і життєвому досвіді школярів. Дослідження засвідчили, що результативність формування комунікативної компетентності учнів підвищується за умови поєднання різноманітних видів їх діяльності, поступового ускладнення змісту пошукових завдань з урахуванням вікових характеристик та психологічних особливостей школярів.

Ключові слова: комунікативна компетентність, школярі, географія, навчання.

Останніми роками для методики навчання географії характерні окремі новаторські підходи, які спрямовані, передусім, на формування компетентної особистості. Виходячи з актуальності проблеми, ми дослідили методичні особливості формування комунікативної компетентності школярів. За нашим задумом, досягнення відповідних результатів забезпечується шляхом активізації пізнавальної діяльності учнів на основі впровадження інноваційних технологій.

У сучасній національній школі закладено певну методичну систему, спрямовану на формування компетентної особистості. Провідні аспекти відповідної роботи розкрито в працях Т. С. Євтушевської, С. Д. Максименка, В. І. Садкіної, О. М. Топузова та ін. Зокрема, О. М. Топузов у підручнику із загальної методики навчання географії характеризує комуніка-

тивні компетенції як такі, що «передбачають володіння учнями способами взаємодії з суспільним оточенням і навичками роботи у групі та колективі; їхню здатність виконувати різноманітні соціальні ролі; вміння школярів презентувати себе, свою школу і країну у ситуації міжкультурного спілкування, а також здатність учнів виступати з усними повідомленнями, ставити запитання, дискутувати і вести ділове спілкування в усній або письмовій формі» [6, с. 12]. Зокрема, С. Д. Максименко у посібнику із загальної психології обґрунтовує теоретичні основи спілкування особистості у нерозривному зв'язку з її діяльністю [3, с. 111–121].

Актуальні підходи до методики формування комунікативної компетентності учнів систематично відображаються в науково-методичному журналі «Географія». Відповідні технології засновані на обґрунтуванні передового педагогічного досвіду впровадження інноваційних процесів (у поєднанні з традиційними) та спрямовані на розвиток спілкування особистості при формуванні географічних знань.

Метою статті є обґрунтування технологій формування комунікативної компетентності школярів на уроках географії в загальноосвітній школі. Нами поставлено такі завдання: 1) обґрунтувати варіанти технологій, спрямованих на формування комунікативної компетентності учнів, шляхом інтерактивного навчання; 2) розкрити окремі прийоми формування комунікативної компетентності учнів на основі проблемного підходу та краєзнавчого принципу навчання; 3) визначити дидактичні умови, які забезпечують ефективне формування комунікативної компетентності учнів при вивченні географії.

Формування комунікативної компетентності учнів сприяє їх підготовці до подальшої практичної діяльності. Ефективного спілкування школярів досягають на основі їх ґрунтовних знань, умінь і навичок. Для отримання відповідних результатів сучасний учитель повинен усвідомлювати процес навчання як активну пізнавальну роботу учнів, у ході якої необхідно забезпечити організацію їх самостійної та творчої діяльності.

Ефективність формування комунікативної компетентності школярів підвищується завдяки впровадженню в навчальний процес інноваційних технологій (поєднуються з традиційними). Зокрема, у ході дослідження встановлено високу результативність інтерактивного навчання. Його впровадження спрямовано на спілкування у формі діалогу, на взаємонавчання, на розвиток умінь школярів вести ділову розмову, аргументувати власні думки. Творча взаємодія й доброзичливість на уроці забезпечують інтелектуальну впевненість і позитивний емоційний стан кожного учня. Відповідно, у школярів формуються ґрунтовні знання та вміння використовувати їх у подальшій практичній діяльності.

Педагогічний досвід свідчить, що досить поширеною серед інтерактивних форм навчання є організація групової роботи учнів. Зокрема, при вивченні розділу «Розвиток географічних знань про Землю» у курсі загальної географії (6 клас) однією з таких технологій може бути організація

роботи школярів у формі навчальної конференції. Діяльність учнів на уроці передбачає попередню підготовку. Зокрема, шестикласники опрацьовують тему: «Відкриття нових земель та навколосвітні подорожі». Учителю розподіляє учнів на окремі групи та визначає навчальні завдання для кожної з них. Скажімо, одна з груп учнів – це «ерудити», які опрацьовують належні літературні джерела та готують відповідні презентації. На основі підготовлених матеріалів вони здійснюють уявні мандрівки, розкриваючи зміст питань, визначених навчальною програмою, зокрема: подорожі Марко Поло, пошуки морського шляху в Індію, відкриття Америки Христофором Колумбом, перше кругосвітнє плавання під керівництвом Фернана Магеллана, відкриття Австралії й Антарктиди [1, с. 15].

Друга група учнів – це «журналісти», завданням яких є підготовка запитань для спілкування. Після виступу кожного школяра-«ерудита» проходить активне обговорення сутності питання, до якого залучаються всі учні класу. Педагог спрямовує роботу груп, створюючи сприятливі умови для успішного розв'язання ними навчальних завдань. На цьому етапі завдання педагога – організувати діалог так, щоб висловлювання переходили від одного учня до іншого. Він має керувати ходом спілкування, щоб розмова не перетворилася на монолог. Учні обмінюються інформацією, діляться власними ідеями, і кожен з них бере участь у вирішенні загальної проблеми.

Третя група учнів представлена «учнями-педагогами», які підбивають підсумки кожного виступу. Безперечно, на кожному з етапів роботи відповідні узагальнення робить учитель. Під час оцінювання знань потрібно враховувати активність учнів на занятті, творчість тощо. Такий підхід до освоєння знань сприяє формуванню особистісного ставлення учнів до різних подій, створює можливість вільного висловлювання думок школярами, навчає їх з повагою ставитись до суджень однокласників.

На всіх етапах вивчення географії важливою умовою формування комунікативної компетентності учнів є спілкування на основі використання географічної карти та інших наочних матеріалів. Ефективність їх застосування можна забезпечити шляхом поєднання різних засобів, методів і прийомів роботи з урахуванням вікових особливостей учнів.

Розвитку ініціативи та креативності учнів сприяє проведення ними навчальних досліджень, на основі яких організовується активне спілкування. Одним із таких підходів може бути поєднання традиційного навчання з використанням проектних технологій. Зокрема, при вивченні теми «Туризм» у курсі географії «Україна і світове господарство» (9 клас) школярі беруть участь у розробці проекту з розвитку туристичного бізнесу у своєму регіоні [1, с. 65]. Складання проекту передбачає володіння дев'ятикласниками необхідною базою знань, умінь і навичок. Виходячи із цього, ми зосереджуємо увагу на попередній підготовці учнів до відповідної роботи, у ході якої використовували різні методи та прийоми, які активізують навчально-пізнавальну діяльність дев'ятикласників і забезпечують формування

їх комунікативної компетентності. Зокрема, наш технологічний варіант передбачає попереднє узагальнення знань учнів на уроці, у процесі якого дев'ятикласники обґрунтовують роль туризму для розвитку малого й середнього бізнесу та розкривають особливості природних рекреаційних ресурсів у різних регіонах України.

Практичний досвід роботи вчителів свідчить, що при підготовці учнів до складання проектів у ході узагальнення знань ефективним є використання прийому «синтез ідей». Він дає змогу школярам генерувати різні думки однокласників. Зокрема, учитель ставить завдання: запропонувати ідеї щодо розвитку туристичного бізнесу у своєму регіоні. Метою відповідної діяльності є збір якомога більшої кількості ідей на основі активізації мислення учнів шляхом спілкування. Роботу організовують так, що практично всі учні залучаються до процесу пізнання. Успіх діяльності значною мірою залежить від педагога, який повинен створити творчу, невимушену атмосферу, вміло скеровувати хід комунікації, вдало ставити стимулювальні питання, давати відповідні підказки тощо.

Для вчителя важливо спрямувати навчальний процес так, щоб звільнити учнів від психологічних бар'єрів (соромливості, замкнутості тощо), які можуть виникати при різній глибині їх знань та при різних поглядах щодо ситуації спілкування. Перешкоди в комунікації можуть мати також психологічний характер, що пов'язано з індивідуальними психологічними особливостями школярів, а також з їх ставленням один до одного в колективі. Для забезпечення ефективної роботи педагог повинен спрямувати діяльність упродовж уроку на розкриття позитивних якостей кожного учня та на створення позитивної емоційної атмосфери. Високої результативності спілкування досягають шляхом заслуховування без критики ідей кожного з учнів, заохочуючи різні жарти. При цьому в дев'ятикласників розвиваються навички долати комунікативні бар'єри. Відбір оптимальних ідей, необхідних для складання проекту, учитель проводить сумісно з учнями, виділяючи час для їх аналізу й осмислення. Такий підхід розвиває вміння школярів висловлювати та обґрунтовувати власні думки, на основі аналізу різних ідей робити ґрунтовні висновки. Кожен школяр має можливість врахувати думки однокласників при розробці власного проекту.

Отримавши належну підготовку, учні складають особисті оригінальні проекти, спрямовані на розвиток туристичного бізнесу в своєму регіоні. Така робота може бути як індивідуальною, так і груповою (4–5 учнів). Захист проектів з відповідними презентаціями проходить на наступному уроці. При цьому педагог організовує діяльність учнів, спрямовуючи її на активізацію творчого потенціалу кожного доповідача та на успішне розкриття ним проведених досліджень. Виступи учнів з результатами власних досліджень дають їм змогу набувати досвіду спілкування у творчій атмосфері та забезпечують потребу кожного школяра в самореалізації. При оцінюванні знань враховують активність учнів на занятті, творчість тощо. Створення та обговорення школярами власних проектів дає змогу виявити

індивідуальні судження учнів, забезпечує розвиток їх навичок застосовувати знання в різних життєвих ситуаціях, навчає вести ділову розмову та приймати продумані рішення.

Дослідження підтверджують, що високої результативності розвитку комунікативної компетентності учнів досягають на основі проблемного підходу до процесу формування їх знань. Відповідні технології враховують психологічні особливості мислення особистості та спонукають її до самостійного пізнання. Навчання організовується шляхом створення проблемних ситуацій та їх вирішення.

Технологічні особливості формування знань на основі постановки навчальних проблем перед учнями ми досліджували при вивченні кліматотворчих чинників (6 клас). Зокрема, аналізуючи розподіл сумарної сонячної радіації на основі роботи з картою, школярі встановлюють, що в тропічному кліматичному поясі вона вища, ніж на екваторі (на прикладі Африки). Попередньо в них сформовані знання про зменшення сумарної сонячної радіації від екватора до полюсів. Таким чином, перед шестикласниками постає проблемне питання: чому в тропічних широтах більша кількість сумарної сонячної радіації, ніж на екваторі?

Перш за все, школярі мають усвідомити проблему та розкрити суперечність між раніше сформованими закономірностями й новою інформацією, відображеною в проблемному питанні. У ході подальшого спілкування учні висловлюють свої думки, спрямовані на формулювання гіпотези пошуку відповіді. Для активізації навчальної діяльності школярів одним з варіантів може бути використання педагогом методу «мікрофон». Такий підхід сприяє зменшенню психологічної напруги в ході висловлювань учнів. Умовний мікрофон передається по черзі від учня до учня. Кожен школяр, отримавши його, повинен лаконічно висловити власну гіпотезу вирішення проблеми. Спілкування учнів спрямоване на обмін навчальною інформацією. Підсумовуючи різні думки, шестикласники усвідомлюють, що існують інші чинники, які впливають на розподіл сумарної сонячної радіації. Використання відповідних прийомів розвиває навички спілкування школярів, навчає їх критично мислити та спонукає до розумової діяльності.

На наступному етапі роботи учні повинні довести правильність гіпотези. Вони мають змогу зробити свої «відкриття» на основі як власних, так і колективних ідей та думок. Учитель організовує роботу шестикласників з географічними картами в поєднанні з осмисленням теоретичного аспекту їх знань. Школярі пригадують про вплив хмарності на зменшення сумарної сонячної радіації. Вони відтворюють інформацію про те, що над екватором формується область низького атмосферного тиску, і небо вкрите хмарами, що зумовлює зменшення кількості сумарної сонячної радіації. Такі прийоми роботи сприяють розвитку зв'язного мовлення учнів, навчають їх аналізувати, синтезувати, порівнювати, виділяти головне, робити узагальнення й висновки.

Завершується вирішення проблеми загальним підсумком учителя, при якому досліджувані причинно-наслідкові зв'язки учнів глибшають та формуються нові знання. Практичний досвід роботи вчителів підтверджує, що проблемний підхід сприяє формуванню світогляду школярів, логічного й критичного їх мислення та ґрунтовних знань, які є основою для розвитку комунікативної компетентності.

Передовий педагогічний досвід свідчить про високу результативність формування комунікативної компетентності школярів при використанні технологій, які ґрунтуються на краєзнавчому принципі навчання. Доведено зростання його ефективності при поєднанні різних форм роботи в процесі організації навчального пошуку школярів. Скажімо, при вивченні географії «Україна у світі: природа, населення» (8 клас) навчальною програмою передбачено проведення досліджень під час екскурсії на тему: «Ознайомлення з об'єктами природи своєї місцевості» [1, с. 53]. Організовуючи краєзнавчий пошук, ми виходимо з того, що проведення досліджень у довір'ї базується на тих знаннях, які учні попередньо отримали на уроках. У ході екскурсії педагог скеровує пошукову роботу школярів на розширення та поглиблення вже сформованих знань. Організація творчої діяльності учнів на основі об'єктів рідного краю створює умови для активного їх спілкування, забезпечує розвиток навичок узагальнювати різні ідеї однокласників, навчає розуміти партнерів по спілкуванню, формує глибокі знання. Результатом проведених досліджень є самостійне розкриття восьмикласниками нових понять та закономірностей. У свою чергу, на наступному уроці нові географічні знання певною мірою розкриваються в ході діалогу на основі переосмислення інформації, зібраної учнями під час екскурсії. Забезпечення єдності пошукової діяльності учнів на уроці та в позаурочний час сприяє формуванню глибоких знань у них і розвитку навичок спілкування в різних ситуаціях, які ґрунтуються на знаннях та життєвому досвіді.

Проведені дослідження підтверджують зростання результативності формування комунікаційної компетентності учнів на основі взаємозв'язку різних форм їх роботи. Відповідна діяльність потребує поступового ускладнення змісту пошукових завдань, передбачених для виконання учнями, та врахування їх вікових характеристик і психологічних особливостей.

Високу результативність у процесі вивчення географії має організація дискусії, що створює умови для демонстрування учнями вже сформованих комунікативних навичок і різнобічного їх розвитку. Вона передбачає пізнання істини шляхом колективного обговорення спірної проблеми. Відповідна робота вимагає ретельної попередньої підготовки і від педагога, і від учнів. У ході дискусії вчитель має організувати діалог у групі, чітко формулювати питання, бачити всіх і кожного в діяльності, вчасно спрямовувати роботу на пошук раціональних шляхів вирішення проблеми. Ефективній дискусії властиві активність і творчість учнів, що спонукають їх на пошук вирішення проблеми.

Від учнів вимагається чітке та обґрунтоване висловлювання суджень, які можуть бути як особистими, так і спиратися на інші погляди. Одним із варіантів, що сприяє розвитку навичок учнів чітко висловлювати й аргументувати свою думку, може бути використання «методу-прес». Його структура включає: висловлювання учня щодо власної позиції (думки); обґрунтування підтверджень, доказів своїх думок; наведення відповідних прикладів; формулювання узагальнень і висновків. Для уроку характерний високий темп роботи та невимушене спілкування, яке забезпечує цікавий, необтяжливий процес навчання, що має високу ефективність розвитку комунікаційної компетентності.

Педагогічний досвід свідчить, що на результативність процесу спілкування впливає невербальна техніка вчителя. Вона включає жести, міміку, рухи, тон мови, темп промови, паузи тощо. Майстерне використання позамовних засобів комунікації сприяє підвищенню якості формування знань учнів та посилює виховний вплив особистості педагога.

Висновки.

1. Для результативного формування комунікативної компетентності учнів необхідно, щоб педагог усвідомлював навчально-виховну роботу як активний процес, що вимагає від учнів самостійності та творчості.

2. Ефективність формування комунікативної компетентності школярів підвищується при впровадженні в навчальний процес інноваційних технологій. Зокрема, у ході дослідження встановлено високу результативність інтерактивного навчання, яке спрямоване на спілкування у формі діалогу, на взаємонавчання, що забезпечує ґрунтовні знання учнів, позитивний їх емоційний стан та є передумовою для підготовки учнів до подальшої практичної діяльності.

3. Важливою умовою формування комунікативної компетентності учнів є організація діалогу на основі використання географічної карти та інших наочних матеріалів. Ефективність відповідної діяльності зростає при організації спілкування школярів на основі поєднання різних методів і прийомів роботи.

4. Дослідження підтверджують, що впровадження проблемного підходу до формування знань відіграє особливу роль у розвитку творчого мислення школярів, яке є основою для ефективного спілкування в процесі пізнання.

5. Використання технологій, які ґрунтуються на краєзнавчому принципі навчання, сприяє розвитку навичок спілкування учнів на основі сформованих знань та життєвого досвіду.

6. Доведено, що результативність розвитку навичок спілкування учнів підвищується за умови поєднання різних видів діяльності, поступового ускладнення змісту пошукових завдань з урахуванням вікових характеристик учнів та їх психологічних особливостей.

Проведені нами дослідження не вичерпують усіх аспектів проблеми. При формуванні комунікативної компетентності учнів відчувається необ-

хідність продовжити пошуки, спрямовані на більш детальне вивчення невербальної техніки вчителя.

Список використаної літератури

1. Географія. 6–9 класи. Навчальна програма загальноосвітніх навчальних закладів. *Географія*. 2017. № 17–18 (333–334). С. 2–67.
2. Євтушевська Т. С. Компетентнісний підхід під час викладання географії. *Географія*. 2016. № 1–2 (293–294). С. 2–16.
3. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посібник. Київ, 2008. 272 с.
4. Приймак О. М. Формування соціальної компетентності учнів через проектну діяльність. *Географія*. 2016. № 3–4 (295–296). С. 8–11.
5. Садкіна В. І. Компетентності – обговорюємо, тлумачимо, звикаємо до нових підходів. *Географія*. 2016. № 19–20 (311–312). С. 2–5.
6. Топузов О. М., Самойленко В. М., Вішнікіна Л. П. Загальна методика навчання географії : підручник. Київ, 2012. 512 с.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2018

Бенедюк В. В., Орлова С. И. Технологии формирования коммуникативной компетентности учеников на уроках географии

В статье раскрываются технологические варианты формирования коммуникативной компетентности учеников в единстве с активизацией их работы на уроках географии. Доказано, что использование инновационных подходов стимулирует мотивационную сферу и мышление школьников, создавая основу для эффективного общения. Анализ экспериментальных материалов подтверждает, что внедрение интерактивных технологий способствует творческому процессу познания, в ходе которого ученики развивают навыки общения, преодолевают коммуникативные барьеры и получают положительные эмоции. Эффективное формирование географических знаний предусматривает организацию коммуникаций на основе географической карты и других наглядных материалов. Разработанные нами технологические варианты подтверждают, что внедрение проблемного подхода к формированию знаний играет особую роль в обеспечении основательных знаний и развитии творческого мышления школьников, которое является основой для эффективного общения в процессе познания. Доказана высокая эффективность формирования коммуникативной компетентности учеников при использовании краеведческого принципа обучения. В частности, использование информации о своем крае побуждает к общению и содействует развитию навыков, которые основываются на знаниях и жизненном опыте учеников. Исследования подтверждают, что результативность формирования коммуникативной компетентности учеников повышается при условии сочетания разных видов их деятельности, постепенного усложнения содержания поисковых задач с учетом возрастных характеристик и психологических особенностей школьников.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, школьники, география, обучение.

Benedyuk V., Orlova S. Technologies of Formation of Communicative Competence Studying at Geography Lessons

Formation of communicative competence of school students happens in unity to activization of educational and cognitive process. In article technological options of work studying at geography lessons, aimed at the development of skills of their communication by the organization self-contained and creativity of activity reveal. It is proved that use of innovative approaches stimulates the motivational sphere and thinking of school students, creating a basis for efficient communication. The analysis of the experimental materials confirms high effectiveness of the interactive technologies directed to mutually tutoring's in the form of dialogue during which each person influences other school students and in turn,

gains new experience under the influence of the collective ideas. It is proved that such approach provides formation of profound knowledge, creates a positive emotional condition of pupils, and is a prerequisite for preparation them to further practical activities. At all stages of studying of geography process of formation of knowledge needs communication on the basis of use of the map and other visual materials. Researches showed that the effectiveness of the corresponding communications can be provided at a combination with the teacher of various methods and working methods. The technological options developed by us confirm that introduction of problematic approach to formation of knowledge plays a special role for ensuring fundamental knowledge and development of creative thinking of school students, is a basis for efficient communication in the course of knowledge. High performance of formation of communicative competence of pupils when using the local history principle of training at lessons is proved. In particular, information on the edge induces pupils to communication and contributes to the development of the skills based on their knowledge and life experience. Researches confirm that the effectiveness of formation of communicative competence of school students increases on condition of a combination of different types of their activity, gradual complication of maintenance of search tasks taking into account age characteristics and psychological features of pupils.

Key words: *communicative competence, school students, geography, studying.*